

# „Ha lehet a hattyúnál – szeretnék veletek találkozni”

*Petőfi Sándor levelezéséről*

CZIGÁNY ZOLTÁN

*Nem kezdek másként, mint Belohorszky Pál tanulmányának fölidézésével, melyet Ady Endre levelezéséről Az oltalomkereső címmel írt. Ennek az írásnak az első gondolata az, hogy a nagy költők tanítását levelezésük megismertetésével kellene kezdeni. Hiszen a levélben a legrejtettebb alkati rezdülések is elárulódnak, vallomás az, különösen, ha ismerjük a történetek mögöttesét, az életrajzot, s mégis, paradox módon, attól függően, hogy milyen célok vagy nosztalgiák jegyében íródik, a fokozott őszinteség és a még módszeresebb rejtőzködés közös műfaja. A levelezés a lélek külpolitikája. Belohorszky Pál gondolatait nem feledve olvastam végig Petőfi Sándor levelezését.*

„Az első igazi gyerekhang a magyar irodalomban” – írta Petőfi Aszódon és Selmecen fogalmazott leveleiről *Hatvany Lajos*. De joggal egészíti ki *Martinkó András* „a gyermek *Petőfi* hangja is! Már itt hű képe egy jellem, kedély pillanatnyi állapotának.” A konvenciók tudatos tisztelete és a természetes pongyolaság mellett már e levelekben is megjelenik a tudatos pongyolaság. S noha e levelek elsőrendű célja csupán a hírközlés, *Petőfi* jó stílusérzéke éppúgy felőlismerhető belőlük, mint ahogy iskolai dolgozataiból fölismerte a magyar nyelvtan és stilisztika tanára, a tót *Koren István*. Néhány sor Selmecen írott leveléből: „Barátom, Lajcsi! Minthogy én Selmeci Poeta vagyok; tehát ez alkalommal Selmecről írok Neked levelet, nem pedig Aszódról; mert ha most is Aszódon volnék, tehát Aszódon volnék. (...) Nálunk október 13-kán esett először hó, hanem akkor nem voltam Selmecen; de... Pencen, Pencen!! Én, *Osztrólczyk* s *Kosztolányi* mentünk oda szüretre, s ott mulatánk két hétig.”

Óvatosan, a párhuzam erőltetése nélkül jegyzem meg: a levélíró stílusfejlődése a levelezés történelmi fejlődésének korszakait idézi majd föl. E levelek célja a hírközlés, akár a középkori levelezésé. S ahogy a kamaszkor a gyermekség és felnőttég kettősségét hordozza, ahogy a reneszánsz gondolkodás teremt kapcsolatot a középkor irrealitásai és a felvilágosodás realitásai között, úgy vezeti két kéz *Petőfi* tollát a következő időszakban: az idősebbekhez való alkalmazkodás és a költői lélek szabadságvágya. Ezt követi majd a romantikus szerepjátszás, s majd azt az *Arannyal* folytatott levelezés modern, rejtett realizmusa.

A *Bajzához* írt levelek viselik magukon az alárendelt viszony jegyeit. *Petőfi* ilyen hangon sosem fog többé írni, itt is kényszeredetten udvarias, küszködve próbál igazodni a címzettek nyelvhasználatához, íme: „Mélyen tisztelt Tekintetes Úr! Szives engedelmenél fogva bátorkodom röviden lerajzolni körülményeimet, s noha ezek alkalmasint feketébbek halvány tintámnál: mindazáltal örömmel írom le, áthatottan azon édes sejtéstől, hogy talán nincs a Tekintetes Úr minden részvét nélkül sorsom iránt.” A színészet, költészet, barátság, sors kérdéseiben néha elragadja a biedermeier ízlés vagy a romantikus hév, például a *Szeberényi Lajoshoz* írt levelekben, ilyeneket ír: „elődbe öntöm baráti keblem ömledézéseit”; „Művész és költő! barátom, mint hevülök!”; „érzesz-e valóban irántam oly meleg, forró indulatot, mi szivet szívhez kapcsol, erős, szent láncsal?”. Nem elrettentésül idézem e sorokat, hanem azért, hogy lássuk, *Petőfi* prózastílusa micsoda forradalmi vál-

tozást hoz majd az elkövetkezendő néhány év alatt, mikor kortársai – s ezt is látni fogjuk – még mindig a Kazinczytól, sőt a fiatal Kazinczytól örökölt nyelven nyögdecselnek.

Petőfi hamar a saját hangjára talál. Az értelmi pontosság rovására szenvedélyes, túlzó szavak jelennek meg: szemtelen, gazember, rettenetes, durva, gyalázatos, szörnyű, borzasztó, nyomorú, meglehető. A mondatszerkesztés még kevésbé tudatos, mint a szavak stílusértéke szerinti válogatás, inkább ösztönös vagy élőbeszédszerű. A mellérendelések sora sokszor alárendelő viszonyokat rejt, s a gondolatok effajta lépkedéséről írja Horváth János: „azzal a lábával lép megint előre, amelyikkel odaérkezett.” Például: „Feljöttem, barátom, Pápára, feljöttem, hogy örökre elhagyjam azt, hogy örökre elhagyjam az iskolát.”

1844-től, mikor Petőfi pesti segédszerkesztő lesz, s mikor *álarc alatt van még költői képe*, kialakul az a levélírói stílusa, mely a hencegő, szókimondó költő képét hivatott festeni önmagáról. Játék és művészet ez! Martinkó András írja: „Magát is, címzettjét is szereti zsánerrá stilizálni, s ezzel is hozzájárul a költeményekben mutatkozó, félrevezető Petőfi-kép kialakulásához.” Horváth János szerint humora a „társaságára eszmélt emberé”. Szerintem: csikó – játszik is, bolondozik, de tehetségének növekvő erejét néha féktelenül nekiereszti. „Frici barátom! Mit írtam, mit nem írtam előbbi levelemben? nem tudom – az igaz, még azt sem tudom, mit fogok *most* írni? Tárgyam ugyan elég volna, de nem tudom hol kezdjem. Tehát rajtad kezdem, azaz *Kaján Ábel* barátunkon – hiszen ismered? hogyan? most jött ki egy cikkje az *Életképekben*, épen ma”. – írja *Pákh Alberthez* előbeszédszerűen, a levél írását véve témául, mégis rafinált jelenetkezéssel, a megszólítottból harmadik személyt varázsolva. Sokoldalú, bonyolult stílus ez. A megszólítás pökhendi vagy túlzó, fellegekben járó, az előkelően konzervatív hangnem keveredik a bizalmas beszéd szavaival. A figyelem fölkelése céljából tudatosan alkalmazott szélsőséges stíluselemek között csontosodni kezd a nemzeti szélességű és érvényű köznyelv eszménye, normája – ahogy ezt Martinkó megállapítja.

Bizonyos, hogy a pesti polgári világ, az irodalmi élet Petőfi lételemévé vált, s mikor 1845. április 1-jén felvidéki útjára indul, már rátalált arra a prózaírói kifejezőmódra, mely az utazás elbeszélését, az életképek sorát jellemzi. Az útirajz és a levelezés közötti stílári összefüggést a szubjektivitás jelenti, az öngúny, az önérzet azonos kifejezései. A szerepjátszás folytatásaként itt is, akár csak leveleiben, megjelenik az exhibicionizmus, a végletes őszinteség, a humor enyhítő szándéka, s az a dac, mellyel megengedheti magának, hogy önmagán nevéssen a nyilvánosság előtt. Néha egészen távoli szerepeket vesz föl: aszódi diák, ittas ember, majd megint az önérzetében sértett költő, kinek a falba vésett neve láttán nem lepődik meg a mellette álló rektor az aggteleki barlangban. *Riedel Frigyes* megjegyzése szerint mindez a játék és sokszínű szerepjátszás reakció a merevség ellen. Ami leveleivel alapvetően összeköti, az az, hogy Petőfiről, a költőről ír. Ennek az azonosságnak nem összetartó ereje, hanem gyémánttengelye: az író személye.

Noha kevésbé ügyesen, mint Petőfi teszi, mikor kitér a kritikusok szapulására, majd a tejfölös-tormás mártás segítségével érkezik vissza utazásához, nekem is ki kellett térnem az *Úti jegyzetekre*, mert levélírói munkájának gyümölcse az: mai, modern nyelvű próza, azaz Petőfi nyelve az új, irodalmi nyelv. A kritika pongyolának tartja, a védelem kedélyesnek: még nem sejtik, hogy megszületett prózában is a nemzeti irodalmi nyelv.

Petőfire e jól végzett munka után tör rá a szalkszentmártoni kór, vagyis a világ elleni, *Byron*-indulatú lázadás. E diszharmónia a levelekben is jelentkezik – már abban a néhányban, ami ebből az időszakból ismert. (Hogy levelezése a lelki egyensúly elvesztése folytán ridegülő kapcsolatok miatt apadt el, vagy írt leveleket, de olyan hangnemben, hogy azokat olvasói azonnal eltüntették – nem tudható.) A *Kecskeméthy Aurélhoz* írott sorok igen jellemzőek erre a korszakra. Datálása: „Pest, jan. nem t'om hányadika, 1846.” Aztán egy nyilvánvalóan füllentett mentegetődzés: „Kedves Auréloom! Amint megkaptam leveledet, mingyárt válaszoltam; de leveletem zsebembe dugtam, s addig hordoztam, míg ... elveszett.” S ha igaz, akkor annál jellemzőbb Petőfi zaklatott és elborult lelkiállapotára. Kissé ömlengve írja le *Jókai* iránti szeretetét, majd kijelenti, hogy nem szereti a szentimentális ömlengéseket, s igen durva kifejezésekkel tájékoztatja *Kecskeméthy*t, hogy őt is szereti. A vad, indulatos kitörések más prózai munkáit is jellemzik, *A hóhér*

*kötele* és a *Tigris és hiéna* mellett például azt az írását, melyben a bemutató előtt néhány nappal visszavett *Tigris és hiéna* kapcsán szinte üvöltének sorai sérelme miatt: „Hazugság, alávaló hazugság!” Petőfi eddig jobban vigyázott vigyázatlanságának látszatára: itt az életrajzi helyzet erősen meghatározza a stílust, de annál szikrázóbban pontos lélekrajzot ad.

Valószínű, hogy ebből az időszakból származik a következő üzenet: „délután 4 órakor ha lehet a hattyúnál – szeretnék veletek találkozni. Petőfi.” Egy 1845-ben megjelent könyv kiszakított lapjára írta e szavakat Petőfi. A „lélek külpolitikájának” dokumentumait lapozva, a személyiség egyre közelebbi ismerete már oly dús élményanyagot nyújt az olvasónak, hogy a levelek egymásra halmozva, egyedi formájuktól függetlenül, azokat feledve is, olyan kisugárzással bírnak, melynek fényében a közirat is, Petőfi egyetlen följegyzése is alkalmas lehet arra, hogy valami titkos esztétikával ragyogjon. Így vagyok a hattyús üzenet olvasásakor. Igaz, e pár szó alkalmas is arra, hogy Petőfi prózastílusát szimbolizálja: szélsőségesen reális, hiszen egy egyszerű tájékoztatás, ugyanakkor hordoz valami líraiságot és titokzatosságot is, hiszen nincs megnevezve mi is az a hattyú, csak hattyú. Üzenet ismeretlennek? Ha mindezt megérezhetjük benne, aligha ismeretlennek szól.

A válságból való kilábalás idejéből való az *Urházy György*hez írott levél, 1846 novemberéből. „Édes Gyurim! Nem szeretem azt a sok ebadta teketóriát, azért simpliciter tenek szólítalak. Utóbb is erre kerülne sor,„. Ez a régi Petőfi hangja! Versekkel küld, tervezget, de még érződik, nem telt el sok idő a *Felhők* verseinek megírása óta. „A jövő nyarat végig Erdélyben töltöm; már akkor bemegyek, ha minden határon egy lófasz mered is elém, azzal ijesztő, hogy belém búvik, ha tovább lépek.” Nem a durva kifejezés, a kép emlékeztet a szalkszentmártoni versekre, s előlegzi az újabb, a költői depressziót, *A szerelem országát*, ahol „mindenik fán függött egy ember”. De talán tekinthetjük szimbolikusnak, vagy a tudatalatti jelzésének, hogy mindenáron tovább akar menni, hogy a *Tigris és hiéna* miatt hóbörögve azt írja: „Hiszen már eleget várokoztam!”, hogy *Kovács Pál*hoz azt: vers „készen van elég, de most egyáltalában nem érek rá többet leírni”. A világtól való elfordulásnak valami nagy türelmetlenség érzése vet véget.

A karácsonykor *Orlay Petrics Somához* írt levélben már derült az ég: „Te Soma! hátha mi még nagyszerű életet is élünk valaha, olyat, amelyenről sokszor álmadoztunk, tudod?...” Pénze ugyan nincs, de megismerkedett a szatmári *George Sand*-nal. A *Teleki gróf*hoz írt levelében pedig már visszatér a korábbi, játékos pökhendiséghez, hetyke büszkeséghez: „Kedves druzsám! Nagy szomorúság éri a te fejedet, azért tanácsolom néked, hogy légy rá elkészülve. De amily elkerülhetetlen a halál, oly elkerülhetetlen, hogy te nekem hatszáz pengő forintot adj vagy adjál, amint neked tetszi.” Ezt követi az összes költeményekhez írt előszó, mely éppúgy lezárása egy – s közben már több – korszaknak, mint egy új köszöntése: időszerű ars poetica. „Te nagyfejű vaddisznó!” – szólítja meg *Degré Alajost*, s a levelezést olvasva megnyugodhatunk: pár lap volt csak, de jól érzékelhetően mutatta a vészes vihart, amely, íme, elvonult. S fölmerül még egy lehetőség, amikéért ennek az időszaknak ily gyenge a levéltermése: Petőfi prózát írt és drámát, talán nem volt szüksége rá, hogy a magyar nyelvű prózát ekkor levélformában is alakítsa.

Újból lázadózó, csapkodó, s mikor a leteremtetről kiderül, hogy ártatlan, bocsánatot sem kér, csak a lázadást és a hóbörgést általánosítja. A „lélek külpolitikáját” vizsgálva látjuk: a külpolitika – a stílus nem változott. De a lélek – a személyiség lényege valamiben más lett. Petőfi ettől kezdve humorral leplezve vagy leplezetlenül, de valamelyes erkölcsi fölülállásból írja leveleit. S ez már nem álpetőfiség. Ami a pesti irodalmi vagány külsőségeinek hangsúlyozására szolgált ezidáig, az a válság után a legmélyebb önhit leplezését vagy kinyilatkoztatását szolgálja már.

Petőfi közben forradalmat csinált, ami mági nem bukott el: nyelvi forradalmat. Prózájának nyelvét egy korszak választja el korszakától, de saját lírai költeményeinek nyelvétől is több évtized. A *Kerényi Frigyes*hez írt úti levelek nyelve legalább olyan különösnek kellett, hogy hallják a kortárs fül számára, mint *Esterházy Péter* szóhasználata a mai olvasónak. A *pirburg*, *párkáp* kifejezések kísértetiesen hasonlítanak Mézga Géza köbükunokájának nyelvhasználatához, vagyis egy föltételezett, s a mozaikszavak, rövidítések alapján sajnos, nem is alaptalanul föltételezett jövőendő magyar nyelv szavaihoz. Esterházy Pétert nem irodalmi jelentőségében, hanem mint nyelvi és stilisztikai divatot teremtő

írókat hasonlítom Petőfihez, függetlenül attól, hogy írásai mennyire értékesek, mennyiben jelentenek a magyar prózairodalom számára fejlődést, akár mennyiben akadályozzák azt. Petőfi a jövőendő magyar nyelvet használja az *Úti levelek*ben is, s ezt csak azért teheti, mert követték őt, ha nagyobb késéssel is, mint ma Esterházyt sokan. A levelek megjelentekor azonban a Pesti Hírlap azzal élcelődik, hogy átveszi, hadd legyen az ő olvasóinak is karácsonya, a Honderű szerint pedig: „Ilyesminek leírásáért bizony nem tudom, minek íróvá lenni, ezt akárki meg tudja tenni.” Ugy vélik: így könnyű írni, s úgy nehéz, ahogyan ők írnak, de látjuk – Martinkó András vezetésével –, hogy így nehéz: Petőfi is néha, kivált már Júlia kontrollja alatt, úgy ír, mint ők: keresetten érzélgősen, üresen, távol az egyszerűségtől, az élmény őszinte megfogalmazásától.

Az *Úti jegyzetek* nagyobb lépcsőfok volt a prózanyelv megteremtésében, de az *Úti levelek* még följebb vitt. Személyessége, közvetlen hangja miatt valóban a levelek közé sorolható, úgy, ahogy nemegy levél a prózai alkotások közé – vagyis nem kell ezt pontosan elhatárolni.

„Mennyi szalonna, mennyi hízott disznó van itt 's szellem még is oly sovány, hogy csak úgy csörög a bordája.” Így ír Petőfi Demrecenről. A költői tömörség és a nyelvi modernség önmagában is nyilvánvaló, de Martinkó András fölidéz egy négy évvel korábbi leírást is a városról, *Jósika Miklóstól*: „Láttatok-e terjedt falut? mely csak félszázad óta kezdi némi külszínét a városi alaknak magára ölteni”... és hömpölyög tovább a fogalmazás. Az *Úti levelek* jellemzője ugyanaz a kettősség, humor és áhítat hullámverése, mely a leveleket és az *Úti jegyzeteket* is meghatározta – gondoljunk csak a murányi vár dicséretére és *Tompa* hortyogására. A levelek személyessége már túllép önmagán: a legfőbb stílusmeghatározó jegy a magabiztosság. *Csokonai* sírját látva Petőfi arra gondol, majd az ő sírjánál is így elmélkednek. Valamelyik levelében azt írja, reméli, *Dózsa* szobra mellett áll majd az övé. E magabiztosság – ha igazolódott is – a kortársak szemében elég meghökkenítő lehetett, s abból az erkölcsi fölülelkedettségéből fakad, melyet az előbb említettem. (S emellett megjegyzendő első aszódi szerelmének, *Cancriny Emiliának* emlékezése: „Ő olyan természetű volt, hogy mindent követelt.”)

1847. február 4-n írta első levelét Petőfi Arany Jánoshoz. Levelezésének új és legjelentősebb korszaka kezdődik ekkor. Immár társa van a levelezésben: író és olvasó, tehát kölcsönösen kötelezve vannak az igényes levelek írására, bármilyen stíluseszközzel is érik el. Ez a véletlen vagy sorszerű levelezés folytatja a magyar prózairodalom jövőendő útjának kövezését: tovább erőltetve a hasonlatot: mióta *Úti jegyzeteiben* leírta Petőfi, hogyan ragadt bele szekere az aszódi terjengős sárba, azóta annak, aki az ő kerékvágásában halad, már nem feneklik meg a terjengősségekben szekere, hanem szalad. Levélváltásaik ívét jól érzékeltetik a Petőfi által írt megszólítások. „Üdvezlem Önt!; Lelkem Aranyom!; Te aranyok Aranya!; Imádott Jankóm!; Aranyos szájú szent János barátom!; Báj-dús Jankóm!; Szerelmetes fa-Jankóm!; Drága barátom stibli!; Koszorús Jankó(fic)!; Hazánk östökös-csellagja, Nagyrabecsült barátom!; Kedves Jankóm! Kedves Barátom! 1949-ben egyre gyakrabban ez utóbbi kettő. Az utolsó öt levélen: „Kedves barátom!” De ekkor sem a barátság fáradt el, csak a jókedv.

Hogy Petőfi stílusa – mely sokszor pökhendi, s csaknem sértő – mennyiben forma, s lényegében mit takar, azt a szerény, szolid, vidéki, de hasonló jelentőségű költő azon nyomban értette. Talán mi már nem érthetjük minden rezdülését, talán soha senki nem érthette, talán csak úgy vagyunk tanúi két lélek egymásra találásának, ahogy a csillagok mozgását követhetjük, vagy mintha két folyó összeömlését néznénk, melyek fölmérhetetlen idő óta tartanak egymás felé. Arany Petőfi leveleiben érzi vagy érti, átéli vagy sejti, de valamely módon részesévé válik annak, aminek mások csak Petőfi verseit olvasva lehetnek. Bár van, aki többre is tartja bizonyos tekintetben e leveleket a verseknél. Horváth János írja: „Levelei igazi lyrai művek (...) fesztelen elevenségben túltesznek még költemény-testvéreiken is.” Az Aranyhoz írt levelek már nem a nyelvi vagy stílusbeli törvényszerűségeknek engedve hömpölyögnek – látszólag szabadon, hanem az érzelem és a gondolat társalgási asszociációs rendje szerint. Petőfi megírja, hogy rossz a tolla, hogy már álmosodik, hogy *Egressytől* cipót kapott, s általában a lényeges közlendőt csak az utóiratba szorítja bele. Sokszor a levél annak megírása, hogyan született meg a levél – mondom Martinkó András nyomán, de azt is hozzáteszem: ez posztmodern regény-

technika. Csak hogy a legismertebbet említsem: *Ottlik Géza* regénye az *Iskola a határon* részben Medve kézírata olvasatának megírása. Vagy Esterházy Péter *A szív segédigéi* című könyvének utolsó mondatát nézzük: „Majd megírom mindezt még pontosabban is.” És egyáltalán, Esterházy szövegeiben az állandó önreflexiót, a megjegyzéseket: öncenzúra, szövegromlás. Vagy *Tandori Dezső* írásainak vissza-visszatérő beszúrásait: jav., géphiba. Petőfi botránnyosan modern prózát ír! Martinkó hasonlítja a vitorlázóvontatóhoz Petőfinek azt a kedvelt stíluseszközét, mikor magas régióba emeli az olvasót, majd váratlanul leold, s lentől kacagja a fönt evickélőt. Ilyen virtuóz megoldásokat nem találunk Petőfi verseiben – a vers merevebb formájában, persze, ez nehezebben is kivitelezhető. Költészetben ilyen gyors és ilyen súlyos stílusváltásokra csak Ady Endre lesz képes először. De a dramaturgia is hasonlóan feszes: különb-különb idősíkokat és beszédhelyzeteket érint össze úgy, hogy azok szikrázzanak. Kedvelt eszköze az önstilizálás, s Arany stilizálása is, valamint a forma és tartalom szándékolt ellentételezése. Így írja le visszatértüket Szalontáról: „Utazásunk vígan és szerencsésen ment végbe, mert kettőnknek összevéve is csak valami hatvan oldalbordánkat törte-zúzta össze Túr környékén regényes útja, s utána feleségem csak három hétig köhögött, s a melle sem repedt szét bele, pedig közel járt hozzá, szegényke.” „Leveledet kapám (és ásóm)” – írja másutt, s gyakran él szójátékokkal, mely megint hihetetlenül modern – és megint a mai irodalomra oly jellemző – stíluseszköz.

A levelezés mindemellett Petőfi és Arany eszmei és művészi érdeklődésének, irodalomtörténeti tudatosságának, szervezőmunkájának dokumentuma. Petőfi másokhoz írt leveleire is valamelyest rányomja bélyegét az Arany felé megindult – már nevezhetjük így – prózaírás esztétikuma, de magán viseli a korábbi, szerepjátszó Petőfi stílusát is. A másokhoz írt leveleknek néha csak egy-egy részletén, általában a személyes vonatkozásokon süt át az irodalmi igény, s a levelek egy része – a megszólítások, aláírások, utóiratok – stílusgyakorlatnak tekinthető. De ezekben a levelekben is (mint Martinkó írja: ez döntő és művészi szándéokra nézve, az érzelem, hangulat, kedély megnevezése valamely formai eljárással, rokon hangulatok festésével történik, nem közvetlenül. A művészi szándéokra nézve talán nem minden esetben döntő ez: de a művészi értékre nézve – igen.

Petőfi levélírói stílusát 1848-tól döntően meghatározzák a történelem és az életkörülményeinek változásai. A politika ellepi az író: a napi teendők, az ügyek lázas intézése vezeti a tollát, nem az esztétikai igény. A levelekben eddig soem látott kifejezések jelennek meg: síkraszáll, e sorok írójának, szándékoztam utazni, hiteles tudomásom szerint, a bennírottakat megfontolván. A nyelvhasználat gyakran lesz teljesen objektívvé, s a megrázó érzelmi mélységeket Petőfi nem tudja leírni. „Nincs szóm elbeszélni” – ilyent még sohasem írt; s később: „Szeretném *Bemet* egész nagyságában felmutatni a nemzet, a világ előtt, de ehhez több és nyugodt idő kellene, hogy lelkem minden erejét összeszedhessem.” Petőfi akaratlanul is ezzel bizonyítja, hogy irodalmi – de legalább – tudatos stilisztikai termékek levelei. A „lélek külpolitikája” helyett a politikus írása a levél. Persze nem kizárólag. A képviselő-választás idején a *Bacsó Jánoshoz* és *Bankós Károlyhoz* küldött levelekben a régi, romantikus hangra gerjeszti Petőfit az események eldurvulása, s a *Nagy Károly* elleni indulat. Egyeznek a romantikus próza és a valóság eseménye is: *A hóhér köteleiben* visszautasított párbaj, s a Nagy Károly által. „Gyáva kutya. Szekundánsaim a pisztolyt sürgették, (...) nekem elvem, hogy csak úgy a híriért sohasem vívok; ha egyszer kiállok, annak élet-halálra kell mennie, mert a párbaj nem tréfa; csak azzal vívok meg, aki úgy megsért, mint az a nyomorék, hogy aztán oly passzióval süthessem rá fegyveremet, mint a felém közelgő veszett kutyára.” A levél nagy jelentőségű Petőfi személyiségvonásainak láttatása miatt: elgondolkodtató, micsoda valóságos és tudatos elszántság – s nem költői póz – az alapja a *Szabaság, szerelem!* választásának! Petőfi még nem házas egy éve. Egy év múlva pedig valóban halott.

Az Arannyal folytatott levelezés őrzi továbbra is leginkább Petőfi prózaírói erényeit, noha itt is néha háttérbe szorul a személyesség, pontosabban Petőfi helyzete fokozatos romlásának, reménytelenülésének megfelelően rejtőzködővé válik. A tények ismertek: Petőfi kimarad a forradalomból, megbukik a választáson, a tenniakarás kényszere miatt katonává lesz, de az is balul üt ki, mindenkivel összevész, csaknem elfogják, végül leszerel, szülei meghalnak, közben Jókaival, *Vörösmartyval* összeveszett, Arannyal is csaknem sértődősködnek. A rejtőzködés remek példája az álangol levél Aranyhoz: „My

dear Dzsenko! Áj em itthagying Debrecent, zászlóaljunk Becskerekre megy holnapután, én pedig Erdődre with Urláb januáriusig. Tehát oda légy nekem firkáling még pedig mocs.” De féltékeny is Aranyra, aki előbb lát ellenfelet, mint ő: „Hősök vigára, Jankó!” – szólítja meg következő levelében. Különös, s talán Petőfi fokozódó reménytelenség-érzetét jellemzi, hogy kiképzőtisztként féltékeny a nemzetőrré, holott költőként ennek nyoma nem volt leveleiben. A Kossuthhoz írt két levele már a vérig sértettségében erkölcsi fölülállását a másik arcába kiáltó lélek politikai alkalmatlanságának bizonyítéka. Követeli, nevezze ki Kosutth őrnaggyá, de születésnapján. Nem csoda, hogy Kossuth így emlékezik rá: „tisztelem Petőfinek a *költőnek* emlékét, s profanációnak tartanám azt Petőfinek az *embernek* reminiscentiáival csökkenteni, mert bizony a tény, hogy amilyen bámulatos Petőfi, a költő, mint ember, kiállhatatlanul gyarló volt.” Kossuth a két levelet nyilván beadványként olvasta, nem a tétlenségre kárhoztatott forradalmi lélek segélykérő kiáltványaként. Mert, hogy irodalmi rangját katonaira akarta beváltani, az hasonló kényszere volt az önmegvalósításnak, mint az aszódi évek alatt a színésszé levés vágya lehetett. Az elszántság – és az alkalmasság is ahhoz hasonló.

A prózaírás vizsgálata végett nem szükséges egyenként tovább vizsgálnunk a leveleket. A fölhaborodott levelek *Mészáros Lázárhoz*, *Klapka Györgyhoz*, a régi, íróbaráti hangot föl-fölidéző sorok Aranyhoz, az Orlynak küldött üzenetek tartalmilag érdekesek, de az elődeikben tapasztaltak ismétlődnek bennük formai oldalról nézve. A levélstílus hű Petőfi lelkiállapotához: zavart, kapkodó, kétségbeesett, sértett. Sokszor a stílus csak a valóság bakája: örül, ha föladatokat lát el, mint Petőfi, a kiképzőtiszt. S néha nem őszinte. Ismét olvashatunk ál-Petőfi leveleket is, de ez már nem a fiatalkori szerepjátszás: ál nem-ál-Petőfi levelek ezek, vagyis a klasszikusok utánzata, a látszat fönntartása.

Talán szimbolikus jelentőségű az utolsó Aranyhoz írt levél végső keserűségű mondata: „ide e békési magányba bujdokoltam azon ohajtással, vajha soha többé a nyilvános életnek mégcsak küszöbére se kényszerítene sorsom; s most itt vagyunk, s amely percekben végkép felejttem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok.” Világos a változás, a végső lemondás, hiszen ezt megelőző levelében, politikai, katonai és költői elszigeteltségben, anyagi gondokkal küzdve és a rossz egészséggel, mikor már lovásza is megunt az üldögélést a dög mellett Szalontán, abban bízik, hogy az egykor Bem tulajdonát képező ló szellemi értéke – Bem és Petőfi lova! – anyagiakra fordítható egy árverésen. Néhány héttel későbbiek a fönti sorok, Mezőberényből.

Már-már törvényszerű sorozatban húzódnak vissza a magyar irodalom nagyjai végső, elkeseredett magányukba: *Bessenyei Györgytől* Kazinczy Ferencig, *Berzsenyi Dánieltől* Vörösmarty Mihályig. De volt költőnk, aki éveket töltött el a jezsuiták külhoni kolostorában, de mégis vissza kellett térnie, hogy csatában eshessen el a hazájáért – s ő Istenért is. Petőfiben is *Balassi* vérmérséklete volt. Mezőberényből családjával indult Bem után, majd fiát s feleségét s a dadust Tordán hagyva még két levelet küld neki eleste előtt. E két levél maradt fönn azon tömegből, melyet Júliához írhatott. A szatmári Georges Sand nem őrizte meg őket. Az egyik levél rövid üzenet az elmúlt napokról, s az eljövendőben várható utakról, Bem kergetéséről. A másik előtt hadd idézzem a Martinkó Andrásnál a jegyzetben közölt, *Vachott Sándor* által írt levelet: „Mariska, az én angyalom! Kifejtődve meleg öleléseidből, lelkemben véve kedves hangodat, mely búcsúzaskor a pár szót oly felejthetetlenül szépen zengé – baj nélkül Ceglédre juték.” Vachott nem viccelt. Petőfi pedig így ír utolsó levelében: „Bemmel Berecken találkoztam; megálltam hintaja mellett, s köszöntem neki, ő odapillant, megismer, elkiáltja magát, és kinyújtja felém karjait, én fölugrom, nyakába borultam, s összeöleltük és csókoztuk egymást, mon fils, mon fils, mon fils! szól az öreg sírva.” Vachott levele valóban korábbi, de nem egy évszázaddal, csak tizenhét nappal. A különbség annyi, amennyiben Petőfi után megtanulta népe az általa megteremtett új prózanyelvet.

Petőfi utolsó levelében megint büszke: Bem őrnaggyá nevezi ki, csodálja a háromszéki tájat, tervezget. Katartikus végkicsengést alkotott a sors. Az elmúlt két év eseményei nyílegyenesen vezették a radikalizálódás felé, a csataterre: olyan visszavonhatatlanul, mint ha megöregedett volna. Sorsuk ismeretében ezért hasonló *Mikes Kelemen* és Petőfi utolsó levelének hangja.

Mikes misszilise az elcsöndesülő fiktív levelek végén úgy szólal meg, fölidézve a korábbi levelek – s élete – minden gazdagságát és szépségét, mint egy kitörő, minden erőt még egyszer fölmutató utolsó tétel. Petőfi utolsó levelében ugyanezt a visszavonhatatlanul végső boldogságot érzem, amit akkor talált meg, mire minden elveszett.